

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΕΝΗΛΙΚΕΣ: ΔΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Φωτεινή Σπαντιδάκη-Κυριαζή
Κλινική Ψυχολόγος, MSc
Διδακτορική Φοιτήτρια
Τμήμα Αναπτυξιακής Ψυχολογίας
Πανεπιστήμιο Tilburg

Ευστάθιος Γράψας
Κλινικός Ψυχολόγος, MSc
Διδακτορικός Φοιτητής
Τμήμα Αναπτυξιακής Ψυχολογίας
Πανεπιστήμιο Tilburg

Abstract

The current study examined the relationships among the dimensions of romantic attachment and identity formation. The sample consisted of 237 undergraduate and postgraduate university students from five Greek universities, aged 18-25. The following measures were administered: Close Experiences in Relationships – Revised (ECR-R), Dimensions of Identity Development Scale (DIDS), a demographics questionnaire. Attachment anxiety and avoidance were positively associated with ruminative identity exploration and negatively with the identity commitment dimensions. However, the attachment dimensions were not related with the adaptive dimensions of identity exploration as hypothesized. Gender effect was insignificant.

Λέξεις κλειδιά

Ενήλικη Προσκόλληση, Διαμόρφωση Ταυτότητας, Νέοι Ενήλικες.

1. Η δυτική ακαδημαϊκή και κοινωνική πραγματικότητα: αναπτυξιακές προκλήσεις για τους νέους ενήλικες

Στις σύγχρονη δύση, η παρατεταμένη σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες εμπλοκή των νέων σε ακαδημαϊκές σπουδές, φαίνεται να εγκαθιδρύεται ως νέα τάξη πραγμάτων, με όλο και περισσότερους νεαρούς ενήλικες να παρατείνουν το φοιτητικό τους status χωρίς να εισέρχονται στην αγορά εργασίας (Arnett, 2004). Είτε το φαινόμενο αυτό συνιστά συνειδητή επιλογή είτε συνθήκη που τροφοδοτείται από την οικονομική κρίση, ειδικά σε χώρες όπως η Ελλάδα, αξίζει να διερευνηθεί. Καλύπτει μία περίοδο ζωής που από τον Jeffrey Arnett (2000) περιγράφεται ως «αναδυόμενη ενηλικίωση» (emerging adulthood) και αναφέρεται σε νεαρούς ενήλικες των ηλικιών 18 έως 25 (“early to mid twenties”), οι οποίοι εμπλεκόμενοι σε προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές παραμένουν οικονομικά εξαρτώμενοι σε μεγάλο βαθμό από τις οικογένειες καταγωγής, συνήθως δεν έχουν σταθερό πλαίσιο κατοικίας, δεν είναι

παντρεμένοι και δεν έχουν παιδιά. Πρόκειται, εντούτοις, για μία ομάδα γενικά ετερογενή ως προς τα δημογραφικά της χαρακτηριστικά και μεγάλη ετερογένεια ως προς τους αναπτυξιακούς ρυθμούς και το περιθώριο που κάθε άτομο έχει για δέσμευση σε αποφάσεις και οριοθέτηση της φάσης της εξερεύνησης (exploration) σε πολλαπλά επίπεδα (Arnett, 2004). Πολλοί νέοι φαίνεται να μην κατακτούν τις αναπτυξιακές προϋποθέσεις της ενηλικίωσης μέχρι τη δεκαετία των 30. Η αποδοχή της ευθύνης του εαυτού, η ανεξάρτητη λήψη αποφάσεων, καθώς και την οικονομική ανεξαρτησία είναι κάποιοι βασικοί αναπτυξιακοί στόχοι που καλείται να εκπληρώσει ένας ενήλικας (Greene, Wheatley & Aldava, 1992 Scheer, Unger & Brown, 1994 Arnett, 2000). Η εστίαση της παρούσας μελέτης εντοπίζεται σε αυτή την περίοδο μετάβασης, αλλαγής και αναζήτησης, σε σχέση με τις πολλές ενδεχόμενες επιλογές ζωής, σε επίπεδο εργασίας, κοσμοθεωρίας και σχέσεων (Arnett, 2000).

Οι «αναδυόμενοι ενήλικες» βρίσκονται αντιμέτωποι με διαφορετικά και εναλλασσόμενα περιβάλλοντα εργασίας-εκπαίδευσης και διαβίωσης, καθώς και με ενδοψυχικές και διαπροσωπικές προκλήσεις, όπως η διαμόρφωση προσωπικής και επαγγελματικής ταυτότητας, η σεξουαλικότητα και οι ερωτικές σχέσεις (Arnett, 2004). Η ιδιαιτερότητα αυτού του σταδίου, ως μεταβατικού, αντικατοπτρίζεται και στην υποκειμενική αίσθηση των νεαρών ενηλίκων αυτών των ηλικιών. Σε έρευνες στις οποίες έχουν κληθεί να περιγράψουν το πώς αισθάνονται ως προς την αναπτυξιακή τους κατάσταση, τείνουν να αναφέρουν πως δε νιώθουν έφηβοι αλλά ούτε και ενήλικες, αποφεύγοντας να απαντήσουν κατηγορικά (ναι/όχι) σε ερωτήσεις σχετικά με το εάν πιστεύουν πως έχουν κατακτήσει στόχους της ενηλικίωσης (Arnett, 2004 2000).

Τα τελευταία έτη, η σύγχρονη έρευνα έχει στραφεί στη μελέτη αυτής της περιόδου ζωής, μεταξύ άλλων διότι η κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα στη Δύση φέρει στο προσκήνιο ζητήματα ταυτότητας (Luycx et al., 2008) και τροφοδοτεί μία παρατεταμένη περίοδος αναζήτησης σε σχέση με αυτή. Στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος βρίσκονται οι νέοι οι οποίοι, λόγω σπουδών, έχουν το περιθώριο να επεκτείνουν το διάστημα για δέσμευση σε στόχους και αποφάσεις, με αποτέλεσμα τη συνακόλουθη παράταση του σταδίου της διερεύνησης ταυτότητας (identity exploration) (Côté & Schwartz, 2002).

Η περί ης ο λόγος περίοδος μπορεί, ωστόσο, να λειτουργήσει και εν ειδή «καθήλωσης» και εγκλωβισμού σε μία ατέρμονη διαπραγμάτευση των πολυάριθμων εναλλακτικών, με συνακόλουθη την καθυστέρηση στη διαμόρφωση μίας λειτουργικής ταυτότητας (Schwartz, Côté & Arnett, 2005). Υπό αυτές τις συνθήκες, ενός «συνεχιζόμενου moratorium» (αναστολή ταυτότητας), ευνοείται η βίωση μιας αίσθησης διάχυσης ταυτότητας (identity diffusion) παρά επίτευξης (identity achievement), ως επακόλουθο της διεργασίας λήψης αποφάσεων (Berzonsky, 2003 Marcia, 2002 Côté & Schwartz, 2002). Η εσωτερικευμένη αίσθηση εαυτού, άλλωστε, συνιστά το υπόβαθρο για τη στοχοθεσία και τη λήψη αποφάσεων (Kasser & Ryan, 1996 Vansteenkiste,

2005). Οι φαινομενικά άπειρες διαθέσιμες επιλογές δημιουργούν ένα χαοτικό πεδίο λήψης αποφάσεων για το νεαρό ενήλικα, το οποίο καταλήγει να λειτουργεί απειλητικά και αποσταθεροποιητικά (Schulenberg, Bryant & O'Malley, 2004 Schwartz et al., 2005), ακόμα και με την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας (Luyckx et al., 2008). Παράλληλα, ενώ οι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες ασκούν ισχυρές πιέσεις για επίτευξη ταυτότητας και πολλαπλές κατακτήσεις, την ίδια στιγμή δεν παρέχουν αρκετές πηγές στήριξης (Berzonsky, 2003 Côté, 2002).

2. Οι ερωτικοί δεσμοί και η διαμόρφωση ταυτότητας κατά τα πρώτα έτη της ενηλικίωσης

Η διαμόρφωση ταυτότητας συνιστά μια δυναμική, συνεχώς εξελισσόμενη κατά τη διάρκεια της ζωής, διεργασία (Erikson, 1968; Marcia, 1993). Η σχέση με τους γονείς και συγκεκριμένα η ποιότητα της προσκόλλησης έχει διαχρονικά, διερευνηθεί σε συνδυασμό με την αναπτυξιακή της σημασία για τη δόμηση ταυτότητας, με τις ασφαλείς προσκολλήσεις να θεωρούνται εν γένει πιο υποστηρικτικά και λειτουργικά πλαίσια (Meeus, Oosterwegel & Vollebergh, 2002 Samuolis, Layburn & Schiaffino, 2001 Zimmermann, 2002). Στο πλαίσιο της θεωρίας για την προσκόλληση (Bowlby, 1988), άλλωστε, η τάση για εξερεύνηση του περιβάλλοντος θεωρείται βασικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, με την ασφαλή προσκόλληση να συνδέεται με την αντίστοιχη ικανότητα για αναζήτηση και διερεύνηση (exploration) σε κάθε ηλικιακό φάσμα. Η επίτευξη (achieved identity) και η αναστολή ταυτότητας (moratorium identity) συνδέονται κατά τον Marcia (1993) με ασφαλείς προσκολλήσεις, στο βαθμό που τα εν λόγω σχεσιακά περιβάλλοντα προωθούν τη δυνατότητα εξερεύνησης εκκινώντας από μία ασφαλή βάση δεσμού. Η διάχυση ταυτότητας (identity diffusion) έχει, αντιθέτως, συνδεθεί ερευνητικά με προσκολλήσεις πιο ανασφαλείς (Matos, Barbosa, Almeida & Costa, 1999), όπως και η κατάσχεση ταυτότητας (identity foreclosure) (Arseth, Kroger, Martinussen & Marcia, 2009). Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των δύο κεντρικών αναπτυξιακών διεργασιών των πρώτων ετών ενηλικίωσης, αυτών της διαμόρφωσης ταυτότητας και της ανάπτυξης ερωτικών δεσμών.

Η ποιότητα του δεσμού με τις γονικές φιγούρες έχει επίσης διερευνηθεί σε σχέση με την προβλεπτική της ισχύ για τη μετέπειτα ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006), με τα πιο πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα να επιβεβαιώνουν τη σημασία αυτής της σύνδεσης και για την ανάπτυξη συναισθηματικής ικανότητας για εγγύτητα κατά τις ερωτικές σχέσεις των πρώτων ετών της ενηλικίωσης (early adulthood) (Simpson, Collins, Tran & Haydon, 2007). Ως εκ τούτου, η σχέση αποδοχής και η ενθάρρυνση της ανεξαρτησίας βρέθηκε ότι συνδέονται με την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και την ικανότητα για αναζήτηση και επίτευξη εγγύτητας στους ερωτικούς δεσμούς, με τους νεαρούς ενήλικες (young adults) που

αναφέρουν τέτοιου είδους σχέση με τους γονείς, να περιγράφουν αντιστοίχως πιο ασφαλείς δεσμούς με τους ερωτικούς τους συντρόφους (Kobak & Sceery, 1988 Engels, Finkenauer, Meeus & Dekovic, 2001). Σε πρόσφατες έρευνες και μετα-αναλύσεις έχει προταθεί ότι από την εφηβεία και ύστερα η διαμόρφωση ταυτότητας επηρεάζεται ως επί το πλείστον από σχεσιακά πλαίσια πέραν της οικογένειας και κυρίως από το σχετίζεσθαι με τους συνομηλικούς και τους ερωτικούς συντρόφους (Meeus & Minet, 2007· Ávila, Cabral & Matos, 2012).

Κατά το εν λόγω ηλικιακό και αναπτυξιακό φάσμα οι σχέσεις εγγύτητας με τους συνομηλικούς έρχονται στο προσκήνιο ως κύριες πηγές κοινωνικής και συναισθηματικής ανατροφοδότησης (Overbeek, Engels, Meeus & Volleberg, 2003 Seiffge-Krenke, 2003), αλλά και ως παρεμβαλλόμενες μεταβλητές κατά τη διαμόρφωση ταυτότητας (Furman & Shaffer, 2003· Ávila, Cabral & Matos, 2012). Στη σύγχρονη βιβλιογραφία η επιρροή της ερωτικού δεσμού στη διαμόρφωση ταυτότητας, λειτουργώντας είτε ως πλαίσιο παροχής προτύπων (role model) είτε ως λεκτική και μη λεκτική επιρροή σε επίπεδο κοσμοθεωρίας, φαίνεται να είναι καθοριστική αλλά και ιδιαίτερα σύνθετη και πολύπλοκη (Hinde, Finkenauer & Auhagenc, 2001 Vogensen, 2003 Berman, Weems, Rodriguez & Zamora, 2006). Μιλώντας με όρους προσκόλλησης, εντοπίζεται ένα κοινός παρονομαστής κατά τον οποίο το πιο λειτουργικό και υποστηρικτικό σχεσιακό πλαίσιο απέναντι σε αναπτυξιακές προκλήσεις είναι εκείνο το οποίο διακρίνεται από ισορροπία ανάμεσα στις αναπαραστάσεις εαυτού και άλλων (Seiffge-Krenke, Shulman & Klessinger, 2001 Ávila, Cabral & Matos, 2012).

Επαναφέροντας και τους δύο όρους βάσει των οποίων προσδιορίζονται οι βασικές διαστάσεις κατά τη διαμόρφωση ταυτότητας (διερεύνηση/exploration και δέσμευση/commitment), η ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας αναδεικνύει τη σύνδεσή τους με την θεωρία της ενήλικης προσκόλλησης. Πιο συγκεκριμένα, σε ερευνητικές μελέτες προτείνεται η ύπαρξη μιας σύνδεσης μεταξύ της προσκόλλησης κατά τα πρώτα χρόνια ενηλικίωσης με τη διερεύνηση (exploration) αναφορικά με τη στοχοθεσία και τα σχέδια για το μέλλον και εν γένει με τις κοινωνικές και πνευματικές αναζητήσεις (Hazan & Shaver, 1990 Green & Campbell, 2000).

Η δέσμευση (commitment), ως κρίσιμος παράγοντας σε επίπεδο σχετίζεσθαι αλλά και σε επίπεδο διαμόρφωσης ταυτότητας, έχει πλαισιωθεί ερευνητικά ως εξής: άτομα που περιγράφουν απορριπτικές (dismissing) προσκολλησεις τείνουν να αποφεύγουν τη δέσμευση σε σχέσεις εγγύτητας (Mikulincer & Shaver, 2005). Παράλληλα ασφαλείς σχέσεις προσκόλλησης, οι οποίες υποστηρίζουν την εγγενή τάση των ατόμων για διερεύνηση του περιβάλλοντος (Bowlby, 1988), έχει βρεθεί ότι συνδέονται με δεσμεύσεις σε τύπους ταυτότητας που έπονται μίας διεργασίας αναζήτησης (επίτευξη ταυτότητας/achieved identity). Αντιθέτως, η δέσμευση άνευ διερεύνησης (κατάσχεση ταυτότητας/foreclosure) και η αδυναμία δέσμευσης (διάχυση/diffusion) συνδέονται με ανασφαλή σχεσιακά περιβάλλοντα, αποστερητικά και μη υποστηρικτικά στις προσπάθειες

ανεξαρτησίας και αυτονόμησης κατά την εφηβεία και τη μετεφηβεία (Campbell, Adams & Dobson, 1984 Arseth, Kroger, Martinussen & Marcia, 2009).

3. Σκοπός και υποθέσεις της παρούσας έρευνας

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ των διαστάσεων της προσκόλλησης και της ταυτότητας. Βάσει της υπάρχουσας θεωρητικής και ερευνητικής θεμελίωσης, αναμένεται ότι το άγχος και η αποφυγή προσκόλλησης θα σχετίζονται θετικά με τη δυσπροσαρμοστική διερεύνηση σε ζητήματα ταυτότητας (Υπόθεση 1). Επίσης, αναμένεται ότι το άγχος και η αποφυγή προσκόλλησης θα σχετίζονται αρνητικά με την πραγματοποίηση δεσμεύσεων και την ταύτιση με τις δεσμεύσεις αλλά και με τις προσαρμοστικές διαστάσεις της διερεύνησης, δηλαδή τη διερεύνηση σε βάθος και σε εύρος (Υπόθεση 2).

4. Μέθοδος

4.1. Δείγμα

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 237 φοιτητές, εκ των οποίων οι 107 (45,1%) άνδρες και οι 130 (54,9%) γυναίκες. Από αυτούς, οι 166 (70%) ήταν προπτυχιακοί και οι 71 (30%) μεταπτυχιακοί φοιτητές.

4.2. Μέσα συλλογής δεδομένων

4.2.1. Κλίμακα Ανάπτυξης Ταυτότητας Dimensions of Identity Development Scale / DIDS)

Η διερεύνηση της ταυτότητας έγινε μέσω της Κλίμακας Ανάπτυξης Ταυτότητας (*Dimensions of Identity Development Scale / DIDS*), η οποία κατασκευάστηκε από τους Luyckx et al. (2008). Χρησιμοποιήθηκε η μεταφρασμένη στα ελληνικά εκδοχή της DIDS (Τάνταρος, 2011). Σκοπός των δημιουργιών ήταν να καλυφθεί το κενό της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σε σχέση με την αναστοχαστική διερεύνηση (*ruminative exploration*). Οι διαστάσεις που εξετάζει είναι οι ακόλουθες: α) Δέσμευση (*commitment making*), β) Ταύτιση με τη Δέσμευση (*identification with commitment*), γ) Διερεύνηση σε Εύρος (*exploration in breadth*), δ) Διερεύνηση σε Βάθος (*exploration in depth*), στ) Αναστοχαστική Διερεύνηση (*ruminative exploration*). Πρόκειται για εργαλείο αυτοαναφοράς, 25 ερωτημάτων που απαντώνται μέσω μίας πενταβάθμιας, τύπου Likert κλίμακας: από 1 (διαφωνώ απόλυτα) έως 5 (συμφωνώ απόλυτα) και περιγράφουν τον τομέα των σχεδίων για το μέλλον.

4.2.2. Αναθεωρημένη Κλίμακα Βιωμάτων στις Κοντινές Σχέσεις (Experiences in Close Relationships – Revised / ECR-R)

Η Αναθεωρημένη Κλίμακα Βιωμάτων στις Κοντινές Σχέσεις (ECR-R) είναι ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς για τη μελέτη της ενήλικης προσκόλλησης μέσα από δύο διαστάσεις: την αποφυγή προσκόλλησης (attachment avoidance) και το άγχος προσκόλλησης (attachment anxiety).

Συγκεκριμένα, η αποφυγή προσκόλλησης εξετάζει τη δυσφορία αναφορικά με την εγγύτητα και την εξάρτηση από τους άλλους, ενώ το άγχος προσκόλλησης το φόβο της απόρριψης και της εγκατάλειψης (Σταλίκας, Τριλίβα & Ρούσση, 2012). Η κλίμακα κατασκευάστηκε από τους Brennan, Clark και Shaver (1998) και αναθεωρήθηκε από τους Fraley, Waller και Brennan (2000).

Η κλίμακα αποτελείται από 36 διαπιστώσεις που εκπροσωπούν ισάριθμα τις δύο υπό μέτρηση διαστάσεις – υποκλίμακες. Οι ερωτώμενοι καλούνται να σημειώσουν το βαθμό στον οποίο κάθε διαπίστωση ανακλά συνολικά την εμπειρία τους στο πλαίσιο των ρομαντικών σχέσεων, σε μια επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, από το 1 («διαφωνώ απόλυτα») έως το 7 («συμφωνώ απόλυτα»). Η βαθμολογία σε κάθε διάσταση εξάγεται από τον υπολογισμό του μέσου όρου στα ερωτήματα που την απαρτίζουν, με αντιστροφή των τιμών όπου απαιτείται. Κατ' αντιστοιχία με τη θεωρία, από το συνδυασμό των βαθμολογιών στις δύο διαστάσεις μπορούν να προκύψουν τέσσερις τύποι προσκόλλησης: α) ασφαλής (secure): χαμηλή αποφευκτικότητα, χαμηλό άγχος β) υπερενασχολούμενος (preoccupied): χαμηλή αποφευκτικότητα, υψηλό άγχος γ) απορριπτικός (dismissing): υψηλή αποφευκτικότητα, χαμηλό άγχος δ) φοβισμένος (fearful): υψηλή αποφευκτικότητα, υψηλό άγχος.

Ωστόσο η σύγχρονη τάση στην έρευνα επί της ενήλικης προσκόλλησης συνηγορεί στη χρήση των διαστάσεων, έναντι των τυπολογιών, ως ακριβέστερων δεικτών της (Tsagarakis, Kafetsios & Stalikas, 2007). Σε αντίστοιχο συμπέρασμα οδηγούνται και οι Fraley και Waller (1998), ύστερα από μετά-ανάλυση δεδομένων μελετών μεγάλης κλίμακας στην ενήλικη προσκόλληση.

Για την διαμόρφωση της ελληνικής εκδοχής του εργαλείου πραγματοποιήθηκε αρχικώς μετάφραση, εν συνεχεία αντίστροφη μετάφραση, σύγκριση με την αγγλόφωνη εκδοχή της κλίμακας και διόρθωση των σφαλμάτων που ανέκυψαν. Πρόκειται για την πιο πρόσφατη και πιο αξιόπιστη κλίμακα για τη μελέτη της ενήλικης προσκόλλησης βάσει διαστάσεων (Tsagarakis, Kafetsios & Stalikas, 2007).

4.2.3. Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων

Κατά την παρούσα έρευνα κατασκευάστηκε και χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων.

4.3. Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Το δείγμα προέρχεται από φοιτητές διαφόρων Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων της Ελλάδας. Τα δεδομένα προέκυψαν από συμπλήρωση των εργαλείων μέσω του διαδικτύου, ύστερα από παροχή του σχετικού συνδέσμου, καθώς και ενός κωδικού πρόσβασης. Κατόπιν συνεργασίας με καθηγητές πανεπιστημιακών τμημάτων, στο τέλος των διαλέξεων διανέμονταν έντυπα οι εν λόγω πληροφορίες. Επιπροσθέτως, προς διασφάλιση της διαδικασίας, υπήρξε ειδική ρύθμιση στο διαδικτυακό σύστημα, προκειμένου να επιτρέπεται μία συμμετοχή ανά υπολογιστή, βάσει της διεύθυνσης του παρόχου. Προς αποφυγή απώλειας δεδομένων, υπήρξε η πρόβλεψη να μην είναι δυνατή η ολοκλήρωση της συμμετοχής εάν είχε παραληφθεί έστω και μία εκ των ερωτήσεων.

Σε κάθε περίπτωση διευκρινιζόταν εγγράφως στους συμμετέχοντες ότι η συμμετοχή τους στην έρευνα είναι εθελοντική και ανώνυμη και ότι τα στοιχεία που παρέχουν αξιοποιούνται μόνο για το σκοπό της μελέτης. Η δειγματοληψία ήταν συμπτωματική και η διαδικασία σύμφωνη με τις αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας. Ο χρόνος συμπλήρωσης κυμαινόταν μεταξύ 15 και 30 λεπτών.

5. Αποτελέσματα

Οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν επέδειξαν αξιόπιστα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά (βλ. Πίν.1).

Πίνακας 1: Δείκτες εσωτερικής συνέπειας των κλιμάκων (N=237)

Κλίμακα	Αριθμός ερωτημάτων	Cronbachs alpha
G-ECR-R Αποφυγή	18	0,919
G-ECR-R Άγχος	18	0,915
DIDS Δέσμευση	5	0,857
DIDS Ταύτ/Δεσμ	5	0,833
DIDS Διερ.Εύρος	5	0,729
DIDS Δυσπ.Διερ.	5	0,855
DIDS Διερ.Βάθος	5	0,633

Ακολούθως διερευνήθηκαν οι σχέσεις της ταυτότητας και της προσκόλλησης με τις δημογραφικές μεταβλητές. Δεν εντοπίστηκαν σημαντικές διαφορές ως προς το φύλο ούτε σημαντική συνάφεια των μεταβλητών με την ηλικία. Ωστόσο, εντοπίστη-

καν διαφορές ως προς τα επίπεδα του άγχους προσκόλλησης, σε σχέση με το επίπεδο σπουδών (βλ. Πίν.2). Συγκεκριμένα, ο έλεγχος των μέσων όρων με το κριτήριο *t* εντόπισε σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα άγχους προσκόλλησης στους μεταπτυχιακούς φοιτητές σε σύγκριση με τους προπτυχιακούς.

Πίνακας 2: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των επιπέδων άγχους προσκόλλησης ως προς το επίπεδο σπουδών (N=237)

	Επίπεδο σπουδών				<i>t</i>	<i>df</i>
	Προπτυχιακό N=166		Μεταπτυχιακό N=71			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Άγχος Προσκόλλησης	3,74	1,12	3,39	1,04	2,24*	235

Σημείωση. * $p < 0,05$. Υψηλότερη τιμή δηλώνει υψηλότερα επίπεδα άγχους προσκόλλησης

Επιπροσθέτως, χαμηλότερα επίπεδα άγχους και αποφυγής προσκόλλησης παρουσίασαν τα άτομα που έχουν σταθερό ερωτικό δεσμό, σε σύγκριση με εκείνα που δεν έχουν (βλ. Πίν.3).

Πίνακας 3: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των επιπέδων άγχους και αποφυγής προσκόλλησης ως προς την προσωπική κατάσταση (N=237)

	Προσωπική κατάσταση					
	Με ερωτικό δεσμό N=122		Χωρίς ερωτικό δεσμό N=115		<i>t</i>	<i>df</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Άγχος Προσκ.	3,42	1,02	3,87	1,15	3,18**	235
Αποφυγή Προσκ.	3,06	0,98	3,06	0,99	4,06***	235

Σημείωση. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$. Υψηλότερη τιμή δηλώνει υψηλότερα επίπεδα άγχους και αποφυγής προσκόλλησης

Καθώς οι ανωτέρω δημογραφικές μεταβλητές εικάστηκε ότι ενδέχεται να αλληλεπιδρούν ως προς τα επίπεδα προσκόλλησης, πραγματοποιήθηκε ανάλυση διακύμανσης με το επίπεδο σπουδών και την ύπαρξη ερωτικού δεσμού ως ανεξάρτητες μεταβλητές και το άγχος προσκόλλησης ως εξαρτημένη. Ο έλεγχος με το κριτήριο F έδειξε μη στατιστικά σημαντικά ευρήματα για $F(3,233) = 1,87$.

Προκειμένου να εξετασθούν οι σχέσεις μεταξύ των διαστάσεων της προσκόλλησης και της ταυτότητας χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης συνάφειας r . Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 4.

Πίνακας 4: Συνάφειες μεταξύ των διαστάσεων της προσκόλλησης και των διαστάσεων της ταυτότητας (N=237)

	Δέσμευση	Ταύτιση με Δεσμεύσεις	Διερεύνηση σε Εύρος	Δυσπροσαρμοστική Διερεύνηση	Διερεύνηση σε Βάθος
Άγχος Προσκ.	-0,217**	-0,261**	0,065	0,257**	0,225**
Αποφυγή Προσκ.	-0,169**	-0,195**	0,011	0,225**	-0,054

Σημείωση. ** $p < 0,01$

Από τον έλεγχο της συνάφειας με τον δείκτη Pearson's r , προέκυψαν στατιστικά σημαντικές συνάφειες για το άγχος προσκόλλησης και όλες τις διαστάσεις της ταυτότητας, πλην της διερεύνησης σε εύρος.

Η αποφυγή προσκόλλησης συνδέθηκε σημαντικά με τις διαστάσεις της δέσμευσης και τη δυσπροσαρμοστική διερεύνηση. Η συνάφεια της αποφυγής προσκόλλησης ήταν χαμηλή και αρνητική σε σχέση με τις δεσμεύσεις και την ταύτιση με αυτές. Αντιθέτως, η συνάφεια της αποφυγής προσκόλλησης με τη δυσπροσαρμοστική διερεύνηση βρέθηκε θετική.

Φαίνεται λοιπόν ότι η σχέση των διαστάσεων της προσκόλλησης με τις προσαρμοστικές διαστάσεις της διερεύνησης, δηλαδή τη διερεύνηση σε εύρος και τη διερεύνηση σε βάθος, ήταν μη αναμενόμενη.

Προκειμένου να διερευνηθούν οι μη αναμενόμενες συνάφειες του Πίνακα 4 πραγματοποιήθηκε περαιτέρω έλεγχος της συνάφειας μεταξύ των διαστάσεων της προσκόλλησης και των ερωτημάτων που σχετίζονται με τη διερεύνηση σε βάθος.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, το άγχος προσκόλλησης συνδέεται θετικά με την αναζήτηση της άποψης τρίτων για την κατεύθυνση ζωής και με την τάση για αναθεώρηση των στόχων ζωής που έχουν τεθεί. Αντιθέτως, η αποφυγή προσκόλλησης συνδέεται αρνητικά με την επεξεργασία των μελλοντικών σχεδίων με τρίτα πρόσωπα.

Πίνακας 5: Συνάφειες μεταξύ των διαστάσεων της προσκόλλησης και των ερωτημάτων της διερεύνησης σε βάθος (N=237)

	Σκέφτομαι μελλοντικά σχέδια	Συζητώ μελλοντικά σχέδια	Αναθεώρηση στόχων ζωής	Μαθαίνω σκέψεις άλλων για την κατεύθυνση ζωής μου	Ταιριάζουν τα σχέδιά μου στις επιθυμίες μου;
Άγχος Προσκ.	0,08	0,05	0,22**	0,18**	0,11
Αποφυγή Προσκ.	-0,03	-0,21**	0,07	-0,04	-0,05

Σημείωση ** $p < 0,01$

Η διερεύνηση της συνάφειας των διαστάσεων της προσκόλλησης με τα ερωτήματα της διερεύνησης σε εύρος έδειξε ότι η αποφυγή προσκόλλησης συνδέεται αρνητικά με ονειροπολήσεις για μελλοντικούς στόχους ($r = 0,13, p < 0,05$).

6. Συζήτηση

Από τα ανωτέρω αποτελέσματα φαίνεται ότι η Υπόθεση 1 επιβεβαιώθηκε, υποδεικνύοντας τη σύνδεση μεταξύ των δυσλειτουργικών διαστάσεων του σχετίζεσθαι με τη δυσπροσαρμοστική διάσταση της διερεύνησης ως προς τα ζητήματα ταυτότητας.

Η Υπόθεση 2 επιβεβαιώθηκε μόνο μερικώς, δεδομένου ότι μόνο η σχέση των διαστάσεων της προσκόλλησης με τις διαστάσεις της δέσμευσης ήταν η αναμενόμενη. Πράγματι, τα αποτελέσματα φανερώνουν ότι η ασφάλεια στο πλαίσιο των σχέσεων αντικατοπτρίζεται στη λήψη δεσμεύσεων και την υποκειμενική αίσθηση ότι αυτές εκφράζουν το άτομο. Ωστόσο, η σχέση των διαστάσεων της προσκόλλησης με τις λειτουργικές διεργασίες διερεύνησης παρουσιάζεται πιο περίπλοκη.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά στη διερεύνηση σε βάθος, εντοπίστηκε θετική, σημαντική σύνδεση με το άγχος προσκόλλησης αλλά όχι με την αποφυγή, η σύνδεση με την οποία ήταν ελαφρώς αρνητική. Καθώς η εν λόγω διάσταση συνιστά μια διεργασία που στοχεύει στην επανεξέταση των ήδη ειλημμένων αποφάσεων, ενδέχεται να συνδέεται σε κάποιο βαθμό με τον ευρύτερο τρόπο συμπεριφοράς ατόμων που έχουν υψηλότερα επίπεδα άγχους προσκόλλησης. Η διερεύνηση εις βάθος, καθώς

εκφράζεται μέσα από την επανεξέταση των προσωπικών σχεδίων και από την διαπραγματεύσή τους με τρίτα πρόσωπα (Luycck et al., 2008), θα μπορούσε να είναι το απότοκο δυσλειτουργικών τρόπων επεξεργασίας των πληροφοριών: ένα άτομο αγχώδες ως προς την ασφάλεια των σχέσεων, εμφανίζει αρνητικές αναπαραστάσεις για τον εαυτό (Bartholomew & Horowitz, 1991, Griffin & Bartholomew, 1994) και ενδεχομένως, κατ' επέκταση, για τις δεσμεύσεις που έχει πραγματοποιήσει.

Είναι πιθανό λοιπόν η σύνδεση μεταξύ άγχους προσκόλλησης και διερεύνησης σε βάθος να αναπαριστά ένα εσωτερικευμένο μοντέλο λειτουργίας για τον εαυτό, το οποίο εκφράζεται από τη μια πλευρά ως αναστοχασμός και ανασφάλεια σχετικά με την ποιότητα των επιλογών και από την άλλη ως προσφυγή σε σημαντικές φιγούρες προσκόλλησης, συμπεριλαμβανόμενου και του ερωτικού συντρόφου, προς αξιολόγηση των σχεδίων και ανατροφοδότηση για την πραγματοποίησή τους (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006). Ίσως άτομα ανασφαλή στο πεδίο των σχέσεων να αναζητούν μια έξωθεν αποδοθείσα ασφάλεια ούτως ώστε αυτή να εσωτερικευθεί σε δεύτερο χρόνο.

Ως προς τη σχέση της διερεύνησης σε βάθος με την αποφυγή προσκόλλησης, η οποία προέκυψε στατιστικώς ασήμαντη, μπορεί να υποθεθεί μια, σε γενικές γραμμές, ανάλογη λειτουργία. Καθώς άτομα με περισσότερο αποφευκτικά στοιχεία τείνουν να μην εκφράζουν την ανάγκη για εγγύτητα και να μη διαχειρίζονται λειτουργικά αγχογόνες συνθήκες (Mikulincer & Shaver, 2007) όπως η ενδεχόμενη αμφιθυμία σχετικά με ειλημμένες αποφάσεις, θα ήταν πιθανό να μην εμπλακούν σε διεργασίες εις βάθος διερεύνησης των ζητημάτων της ταυτότητας. Ωστόσο, από τα παρόντα ευρήματα φαίνεται ότι τα άτομα αυτά αναστοχάζονται μεν σε σχέση με τις επιλογές τους (εσωτερικές διεργασίες διερεύνησης εις βάθος) αλλά δεν επικοινωνούν τις επιλογές αυτές σε άλλους (εξωτερικές διεργασίες της διερεύνησης εις βάθος).

Όσον αφορά στη συνάφεια των μεταβλητών της προσκόλλησης με τη διερεύνηση σε εύρος, φαίνεται ότι η δεύτερη δεν χαρακτηρίζει ένα συγκεκριμένο τύπο προσκόλλησης. Πιθανώς η εστίαση στους ποικίλους στόχους του μέλλοντος να αποτελεί τον τόπο σύγκλισης μεταξύ ασφαλώς και ανασφαλώς προσκολλημένων ατόμων, ως λειτουργία που μπορεί να συμβάλει στην αποφυγή της διαχείρισης των ζητημάτων που σχετίζονται με το πλαίσιο ζωής στο παρόν, όπως ο τρόπος του ερωτικού σχετίζεσθαι (Arseth et al., 2009). Ίσως η ονειροπόληση σχετικά με την ποικιλία των σχεδίων για το μέλλον να συνιστά μια προσωρινά ανακουφιστική λειτουργία, στο βαθμό που μπορεί να εκφράζει ταυτόχρονα τις ποικίλες προσωπικές επιδιώξεις για την κατεύθυνση ζωής και την επιθυμία για «μαγική» επίλυση των προβλημάτων του παρόντος.

Συνολικά, φαίνεται ότι οι λειτουργικότερες εκδηλώσεις του σχετίζεσθαι στα πλαίσια των δεσμών προσκόλλησης μπορούν να προάγουν την ικανότητα δέσμευσης, σε επίπεδο ταυτότητας (Arseth et al., 2009) αλλά και στο πλαίσιο των σχέσεων. Παράλληλα, το βίωμα ανασφάλειας και σαθρότητας αναφορικά με τις σχέσεις και τις αναπαραστάσεις του εαυτού και των άλλων φαίνεται να εκφράζεται ως σύγχυση

για τις προσωπικές επιθυμίες και για τον αυτοπροσδιορισμό (Matos, Barbosa, Almeida & Costa, 1999). Μηρυκαστικές, δυσλειτουργικές σκέψεις αναφορικά με τα σχέδια για το μέλλον, όπως αυτά αποτυπώνονται ως μέρος της ταυτότητας, φαίνεται να έχουν ανάλογες εκφάνσεις στα πλαίσια των ερωτικών δεσμών. Συνεπώς, ασφαλή και υποστηρικτικά πλαίσια σχέσεων προσκόλλησης, μπορούν να λειτουργήσουν ως παράγοντες που προάγουν την εσωτερική συνοχή, την οριοθέτηση του εαυτού και του περιβάλλοντος και την ασφαλή εξερεύνηση, προς την κατεύθυνση μιας αυτόνομης, κραταιής ταυτότητας (Meeus, Oosterwegel & Vollebergh, 2002).

Κατά την υπό μελέτη ηλικιακή περίοδο, οι διεργασίες υπό εξέταση επαναφέρουν προηγούμενες προβληματικές, στα πλαίσια μιας αναπτυξιακής μετάβασης που μπορεί να έχει ωφέλιμα ή και επιβλαβή αποτελέσματα (Schwartz, Côté & Arnett, 2005). Όπως φαίνεται και από την παρούσα μελέτη, ζητήματα ταυτότητας και προσκόλλησης με τους ερωτικούς συντρόφους διαπλέκονται, καθώς η επιλογή του ερωτικού συντρόφου και της σχέσης μαζί του εντάσσεται στο πλαίσιο των αναπαραστάσεων για την ταυτότητα και την εικόνα του εαυτού του ατόμου (Arnett, 2000).

Παράλληλα, δεν φαίνεται να είναι η ηλικία αλλά οι αλλαγές σε επίπεδο ζωής και ευθυνών (Greene, Wheatley & Aldava, 1992), επί παραδείγματι η μετάβαση σε επόμενο στάδιο σπουδών, που αμβλύνουν τα προβληματικά μοτίβα του σχετιζομαι. Μεταγενέστερες έρευνες μπορούν να φωτίσουν τις διεργασίες που συντελούν στην ωρίμαση των σχεσιακών αναπαραστάσεων.

Άλλωστε η παρούσα έρευνα αποτελεί μια πρώτη χαρτογράφηση των σχέσεων ταυτότητας και προσκόλλησης στον ελληνικό χώρο, ο οποίος φέρει τα ιδιότυπα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικοοικονομικής ύφεσης. Κατά την περίοδο αυτή οι αναζητήσεις σε επίπεδο ταυτότητας ενδέχεται εν συνόλω να παραμένουν ανενεργές ή να αντιμετωπίζονται ως δυσλειτουργικές, δεδομένου ότι οι λύσεις που οι νέοι ενήλικες καλούνται να βρουν υποδεικνύονται όλο και λιγότερο από την προσωπική επιθυμία και περισσότερο από την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα. Υπό το πρίσμα αυτό, η αναζήτηση εναλλακτικών σχεδίων ίσως αναστέλλεται, ενώ ο αναστοχασμός σε σχέση με τα σχέδια ζωής ίσως εκφράζεται από άτομα που ήδη αισθάνονται ανασφάλεια για τον εαυτό, τις σχέσεις και τις επιλογές ζωής.

Περαιτέρω ερευνητικά εγχειρήματα μπορούν να διαφωτίσουν τις πλευρές εκείνες της κοινωνικής πραγματικότητας και των ενδοατομικών και διαπροσωπικών παραγόντων που διαφοροποιούν τους Έλληνες νέους ενήλικες ως προς την διαμόρφωση ταυτότητας. Τέλος, διαχρονικές έρευνες μεταξύ των προσκόλλησης και ταυτότητας μπορούν να οδηγήσουν στην καλύτερη κατανόηση των διεργασιών που συντελούν στην ωρίμαση των αναπαραστάσεων για τον εαυτό και τις σχέσεις και στην εξελικτική πορεία του τύπου ταυτότητας μέσα στο πεδίο της ερωτικής σχέσης.

Βιβλιογραφία

- Arnett, J. J. (2004) *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. NY: Press.
- Arnett, J.J. (2000) *Emerging Adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties*. *American Psychologist*, 55(5), 98-106.
- Arseth, A.K., Kroger, J., Martinussen, M. & Marcia, J.E. (2009). *Meta-Analytic Studies of Identity Status and the Relational Issues of Attachment and Intimacy*. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 9, 1-32.
- Ávila, M., Cabral, J. & Matos, P.M. (2012) *Identity in university students: the role of parental and romantic attachment*. *Journal of Adolescence*, 35 (1), 133-142.
- Bartholomew, K. & Horowitz, L.M. (1991) *Attachment styles among young adults: A test of the four-category model*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Berman, S., Weems, C., Rodriguez, E. (2006) *The relation between identity status and romantic attachment style in middle and late adolescence*. *Journal of Adolescence*, 29, 737-748.
- Berzonsky, M. D. (2003) *Identity style and well-being: Does commitment matter?* *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 3, 131-142.
- Bowlby, J. (1988) *A secure base: Clinical applications of attachment theory*.: Routledge.
- Brennan, K.A., C.L. & Shaver, P. (1998) *Self-report measures of adult romantic attachment*. In J.A Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76).
- Campbell, E., Adams, G. R. & Dobson, W. R. (1984) *Familial correlates of identity formation in late adolescence: A study of the predictive utility of connectedness and individuality in family relations*. *Journal of Youth and Adolescence*, 13, 509-525.
- Côté, J.E. & Schwartz, S.J. (2002) *Comparing psychological and sociological approaches to identity: Identity status, identity capital, and the individualization process*. *Journal of Adolescence*, 25, 571-586.
- Côté, J. E. (2002) *The role of identity capital in the transition to adulthood: The individualization thesis examined*. *Journal of Youth Studies*, 5, 117-134.
- Engels, E., Finkenauer, C., Meeus, W. & Dekovic, M. (2001) *Effects of parental attachment on adolescents' emotional adjustment: the effects of social skills and relational competence*. *Journal of Counseling Psychology*, 48, 428-439.
- Erikson, E. (1968) *Identity: Youth and Crisis*.: Norton.
- Fraley, R. C. & Waller, N. G. (1998) *Adult attachment patterns: A test of the typological model*. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 77-114).: Press.

- Fraley, R.C., Waller, N.G. & Brennan, K.A. (2000) An item-response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 350-365.
- Furman, W. & Shaffer, L. (2003) The role of romantic relationships in adolescent development. In P. Florsheim (Ed.), *Adolescent romantic relations and sexual behaviour: Theory, research and practical implications* (pp. 3–22). Mahwah: Erlbaum Associates, Publishers.
- Green, J. D. & Campbell, W. K. (2000) Attachment and exploration in adults: Chronic and contextual accessibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 452-461.
- Greene, A. L., Wheatley, S. M. & Aldava, J. F. (1992) Stages on life's way: Adolescents' implicit theories of the life course. *Journal of Adolescent Research*, 7, 364-381.
- , D. & Bartholomew, K. (1994) Models of self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 430-445.
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1990) Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 270-280.
- Hinde, R., Finkenauer, C. & Auhagenc, A. (2001) Relationships and the self-concept. *Personal Relationships*, 8, 187-204.
- Kasser, T. & Ryan, R. M. (1996) Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.
- Kobak, R. & Sceery, A. (1988) Attachment in late adolescence: Working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, & Goossens, L (2008) Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of research in personality*, 42, 58-82.
- Marcia, J. E. (1993) The relational roots of identity. In J. Kroger (Ed.), *Discussions on ego identity* (pp. 101–120).: Erlbaum.
- Marcia, J. E. (2002) Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2, 7-28.
- Matos, M. P., Barbosa, S., Almeida, H. & Costa, E. M. (1999) Parental attachment and identity in Portuguese late adolescents. *Journal of Adolescence*, 22, 805-818.
- Meeus, W. & Minet, W. (2007) Relationships with parents and identity in adolescence: a review of 25 years of research. In M. Watzlawick & A. Born (Eds.), *Capturing identity: Quantitative and qualitative methods* (pp. 131–144). University Press of.

- Meeus, W., Oosterwegel, A. & Vollebergh, W. (2002) Parental and peer attachment and identity development in adolescence. *Journal of Adolescence*, 25, 93-106.
- Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2005) Attachment theory and emotions in close relationships: Exploring the attachment-related dynamics of emotional reactions to relational events. *Personal Relationships*, 12, 149-168.
- Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2007) *Attachment in Adulthood. Structure, Dynamics, and Change.*: The Press.
- Overbeek, G., Engels, R., Meeus, W. & Volleberg, W. (2003) Parental attachment and romantic relationships: associations with emotional disturbance during late adolescence. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 28-39.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, Ε. (2006) *Ο δεσμός της αγάπης. Στοιχεία της ψυχοσυναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού μέσα από τη νεοψυχαναλυτική σκέψη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Samuolis, J., Layburn, K. & Schiaffino, K. (2001) Identity development and attachment to parents in college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 373-384.
- Scheer, S. D., Unger, D. G. & Brown, M. (1994) *Adolescents becoming adults: Attributes for adulthood*. Poster presented at the biennial meeting of the Society for Research on Adolescence.
- Schulenberg, J. E., Bryant, A. L. & O'Malley, P. M. (2004) Taking hold of some kind of life: How developmental tasks relate to trajectories of well-being during the transition to adulthood. *Development and Psychopathology*, 16, 1119-1140.
- Schwartz, S. J., Côté, J. E. & Arnett, J. J. (2005) Identity and agency in emerging adulthood: Two developmental routes in the individualization process. *Youth and Society*, 37, 201-229.
- Seiffge-Krenke, (2003) Testing theories of romantic development from adolescence to young adulthood: evidence of a developmental sequence. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 519-531.
- Seiffge-Krenke,, Shulman, S. & Klessinger, N. (2001) Adolescent precursors of romantic relationships in young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 18, 327-346.
- Simpson, J. A., Collins, W. A., Tran, S. & Haydon, K. C. (2007) Attachment and the experience and expression of emotions in adult romantic relationships: a developmental perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 355-367.
- Σταλίκας, Α., Τριλίβα, Σ. & Ρούσση, Π. (2012) *Τα Ψυχομετρικά Εργαλεία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πεδίο.
- Tsagarakis, M., Kafetsios, K., & Stalikas, A. (2007). Reliability and Validity of the Greek

Version of the Revised Experiences in Close Relationships Measure of Adult Attachment. *European Journal of Psychological Assessment*, 23 (1), 47-55.

Τάνταρος, Σ. (2011) *Identity style and its relations to parenting*. Paper presented in EARA Toulouse Days, Université Toulouse II, April 11-12.

Vansteenkiste, M. (2005) *Intrinsic versus extrinsic goal promotion and autonomy support versus control: Facilitating performance, persistence, socially adaptive functioning, and well-being*. Unpublished doctoral dissertation, Catholic University Leuven, Belgium.

Vogensen, A. C. (2003) Finding themselves: Identity formation and romantic attachment styles in late adolescence. *Dissertation Abstracts International*, 64 (01), 1529B. (UMI No. 3084481)

Zimmermann, P. (2002) Stability of attachment representations during adolescence: the influence of ego-identity status. *Journal of Adolescence*, 25, 107-124.

υπάρχουν περισσότερα έργα του ίδιου συγγραφέα). Όταν μία καταχώρηση αφορά περισσότερους από έναν συγγραφείς, τα αρχικά των ονομάτων όλων των συγγραφέων μετά τον πρώτο προηγούνται των επωνύμων τους. Περισσότερα του ενός αρχικά ονομάτων χωρίζονται με τελείες χωρίς διάστημα μεταξύ τους. Ενδεικτικά ακολουθούν παραδείγματα.

A) Αναφορές σε βιβλία

Flanagan, I.C., W.M. Shanner & R.F. Mager (1971) *Behavioural Objectives: A Guide for Individualizing Learning*. New York: Westinghouse Learning Press.

Τερλεξής Π. (1976) *Πολιτική Κοινωνικοποίηση. Η Γένεση του Πολιτικού Ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg.

Cummins, J. (μετ. Σ. Αργύρη, εισ. επιμ. Ε. Σκούρτου) (2003) *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*. Αθήνα: Gutenberg (2η έκδοση, βελτιωμένη).

Αν το βιβλίο έχει πραγματοποιήσει πολλές εκδόσεις, τότε μνημονεύεται η έκδοση που είχε υπόψη ο συγγραφέας (π.χ. 3η έκδ.) και αυτό αμέσως μετά τον εκδοτικό οίκο. Αν δεν υπάρχει εκδοτικός οίκος, γιατί είναι έκδοση του ίδιου του συγγραφέα, τότε στη θέση του εκδοτικού οίκου μπαίνει η συντομογραφία (εκδ. ίδιου) ή (έκδ. συγγρ.).

B) Αναφορές σε άρθρα σε περιοδικά

Ματσαγγούρας, Η. & Α. Κουλουμπαρίτση (1999) Ένα πρόγραμμα διδασκαλίας της κριτικής σκέψης: θεωρητικές αρχές και εφαρμογές στην παραγωγή του γραπτού λόγου. *Ψυχολογία*, 6 (3): 299-326.

Shepard, L.A. (2000) The role of assessment in a learning culture. *Educational Researcher*, 29 (7): 4-14.

Γ) Αναφορές σε κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους ή πρακτικά συνεδρίων

Ξαnthάκου, Γ. & Μ. Μπάφα (2009) Οργάνωση του χώρου στο Νηπιαγωγείο και δημιουργικότητα. Στο Μ. Καϊλα & Α. Κατσίκης (επιμ.), *Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη: νέα δεδομένα και προσανατολισμοί*, Αθήνα: Ατραπός, 723-754.

Bauman, Z. (1999) *Moderne und Ambivalenz*. In U. Bielefeld (Hg.) *Das Eigene und das Fremde: Neuer Rassismus in der Alten Welt?* Hamburg: Hamburger Edition, 23-50.

Scardamalia, M. & C. Bereiter (1987) Knowledge telling and knowledge transforming in written composition. In S. Rosenberg (Ed.), *Advances in applied psycholinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, Vol.1, 142-174.

Δ) Αναφορές σε αδημοσίευτο υλικό

Δέδε, Κ. (2006) *Διγλωσσία: Η περίπτωση της φωνημικής συνειδητοποίησης στην προσχολική ηλικία*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ε) Αναφορές σε αναδημοσιευμένο υλικό

Fishman, J.A. (1965) Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 2:67-88. Reprinted in Li Wei (ed.) (2007) *The Bilingualism Reader*. London and New York: Routledge, 2nd ed., 55-70.

Στ) Αναφορές σε πηγές στο διαδίκτυο

Rossetti, R. (1998) A teacher journal: Tool for self-development and syllabus design [on line]. Available: journal.html <http://www.geocities.com/Athens/Olympus/9260/journal.html>. [ημερομηνία πρόσβασης]

Ζ) Αναφορές σε άρθρα εφημερίδων και περιοδικών

Θα πρέπει να αναγράφεται το όνομα της εφημερίδας, η ημερομηνία/χρονολογία έκδοσης και ο τίτλος του άρθρου.

Η) Αναφορές σε επίσημες εκθέσεις και έγγραφα

Department for Education and Skills (2002) Supporting pupils learning English as an Additional Language, DfES 0239/2002, www.standards.dfes.gov.uk

Eurydice-Unité européenne (2004) L' intégration scolaire des enfants immigrants en Europe, www.Eurydice.org.

Όσοι υποβάλλουν άρθρα για δημοσίευση παρακαλούνται να ακολουθούν τις υποδείξεις που αναφέρονται παραπάνω, διότι διαφορετικά δε θα μπορέσει να κινηθεί η διαδικασία κρίσης της εργασίας τους.